

УДК 82.091:[821.161.2-1“18/19”]. Франко:821.161.2-1“18/19”В.Щурат]

“І ПОЧУЛИСЯ ТИХІ СЛОВА, МОВ СИЧАННЯ ГАДЮКИ...”: СИМВОЛ ЗМІЇ У ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА І ВАСИЛЯ ЩУРАТА

Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства,
вул. Університетська, 1, 79005, Львів, Україна*

Зроблено порівняльну характеристику поезій І. Франка “Пісня і праця” і В. Щурата “Мое порожнє серце...”. Автор обстоює спорідненість на рівні глибинних структур творів, протилежних за зовнішніми ознаками.

Ключові слова: модернізм, містичність, змія, амбівалентність образу.

У читача може скластися враження, що автор цієї розвідки ламається у відчиненні двері: Богдан Тихолоз у дослідженні “Психодрама Івана Франка” (Львів, 2005) простежив функції образу змії у поезії Івана Франка, присвятивши цій темі окремий розділ “Серце й гадюка: колізії образів у перетворенні духа”. З потрактуванням цих колізій автор цих рядків загалом солідаризується. Але позаяк образ змії “засвічується” у творах іншого поета, Франкового сучасника Василя Щурата, це наштовхує на роздуми й висновки, що доповнюють, а іноді й суперечать попереднім трактуванням цих образів-символів, або й ведуть до з’ясування ширших світоглядних позицій обох названих письменників.

Опублікована 1934 року праця відомого українського письменника й громадського діяча Антона Крушельницького “Поет-містик. Погляд на поетичну творчість Василя Щурата” містить порівняльну характеристику поезії В. Щурата з поетичними збірками І. Франка. Він відзначив, зокрема, що збірка В. Щурата “Lux in tenebris” (“Світло в темряві”) (1895) у своїй ліричній частині “не вільна від впливу Франкової збірки “З вершин і низин” [1, с. 4]. Такий вплив критик убачав уже в самих назвах та розташуванні книжки В. Щурата: “Коли у Франковій збірці є цикл “Веснянки”, у Щурата маємо цикл “З весняних днів”, коли у Франка є “Скорбні пісні” й “Нічні думи”, у Щурата – “Нічні пісні”, коли, врешті, у Франка – “Картка любови” й “Зів’яле листя” (перший жмуток), у Щурата – “З пісень любови”” [1, с. 4].

Аналогія простежується і далі: друга збірка В. Щурата “Мої листи” композиційно нагадує Франкове “Зів’яле листя”: складається з циклів “З весни любови”, “З осені розлуки” та “З нової весни”, які певною мірою співвідносяться з трьома жмутками “Зів’ялого листя” і навіть повторюють контури сюжету: закохання і розлучення (“Розійшлися без потреби? Ні, нас люде розлучили”).

Однак головною метою А. Крушельницького було довести розбіжність естетичних

позицій І. Франка та В. Щурата. Перший поставав як поет передусім громадянської теми й оптимістичного світосприймання, другий – як модерніст з містичним філософським підґрунтям. Для аргументації своєї позиції дослідник зіставив вірш І. Франка “Пісня і праця” з віршем В. Щурата “Моє порожнє серце...”. Спільним між зіставлюваними творами є те, що обидва вони навіяні спогадами про матір та тією наукою, що стала дороговказом у їх житті.

І справді вірші І. Франка й В. Щурата дуже різні, майже протилежні за своєю тональністю. Вірш “Пісня і праця” – порада матері, як жити на світі, і обіцянка дотримуватися цієї поради:

“Синку, кріпися! – мені ти твердила. –
Адже не паном ти родився, чей!
Праця, що в гріб мене вчасно вложила,
Та лиш тебе доведе до людей”.

Правда, матусю! Спасибі за раду!
Я її правди не раз досвідив.
Праця дала до життя мні принаду,
Ціль дала, щоб у житті не зблудив.

Праця вела мене в тайники темні,
Відки пісень б’є чарівна нора,
Нею дива прояснилися земні,
Загадка нужди людської стара.

У В. Щурата спогад про матір є іншим: мати охороняє сина перед важкими небезпеками духовного характеру: болю, розпуки, сумніву:

В моє порожнє серце
Впустив сумнів змію
І ляг вінцем терновим
На голову мою.

І мов тріумфи ада,
Почув я голоси:
“Тепер від нас не вийдеш,
Тепер ти наш єси!”

Нараз хтось в ніжні руки
Узяв моє чоло:
“Прости, дитятко, Боже,
Що путі не знайшло”.

Ах, то був голос нені,
Він небо бив, як дзвін:

“За нього я молилась,
Тож не загине він”.

За зовнішніми ознаками твір В. Щурата, отже, має мало спільного з “Піснею і працею” І. Франка. Однак чи зіставлення цих віршів дає підстави робити висновок про життєствердні позиції І. Франка і “містичний туман” В. Щурата? Можливо, зіставлення цитованих віршів мало б служити підтвердженням модерністських позицій В. Щурата, який у статті “Д-р Іван Франко” назвав збірку поета “Зів’яле листя” “об’явом декадентизму” в українській поезії, щоправда, трактуючи його (декадентизм) як “артистичним змістом ведене змагання до витвору свіжих оригінальних помислів, образів, зворотів мови і форм” [3, с. 16], на що І. Франко різко негативно зреагував відомим віршем “Декадент”?

Чи можна, однак, стверджувати, що І. Франкові були чужі настрої, якими пройнятий твір В. Щурата? Відповідь на це запитання дає чи не найвідоміший зразок вираження внутрішньої драми Франкового ліричного героя – твір, що безоднею болю вражав і сучасницю поета Лесю Українку, і представника наступного покоління письменників Євгена Маланюка, – “Опівніч. Глухо...”:

Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер вис.
Я змерз. І випало з холодних пальців
Перо. І мозок стомлений відмовив
Вже послуху. В душі глибока павза.
Ні думки, ні чуття, ні біль – ніщо
В ній не ворухиться. Завмерло все...
Уста мої заціпило морозом,
А серце в мене вижерла гадюка.

Виділю лише один, ключовий образ обидвох цитованих віршів – образ змії, гадюки, який символізує внутрішню пустоту (“порожнє серце”) стану ліричного героя І. Франка, на чому зосереджує увагу Б. Тихолоз.

Серед різноманітності символічних означень образу змії (жіночої репродуктивності, чоловічого творчого начала, отруйної і цілющої сили, небезпеки й порятунку та ін., зафіксованих дослідниками української та світової міфології) Б. Тихолоз виокремив зміїну семантику морального характеру як топосу зла, що особливо виразно розкрилося у Франкових поемах “Похорон” та “Мойсей”. У першій із них зрада Мирона народу, який він вів у бій за визволення, і перехід у табір ворогів пов’язані зі зміїним нашіптуванням (“Змію, змію лютий! Ти побідив! В душі моїй знайшов дупло і вліз. Я зрадив люд закутий!”), у другій – злий дух, Азазель, теж вливає у душу пророка Мойсея отруту сумніву і зневіри в Єгови підступним голосом – “жалом студеним” (“І почувлися тихі слова, Мов сичання гадюки”).

Отже, гадюка постає у І. Франка як уособлення диявола, біблійного змія-спокусника. На думку антропологів, змія – один із найдавніших архетипів, що в різних первісних суспільствах мають різні втілення (морських чудовиськ, драконів, триголових змій тощо), але всюди, за твердженням Мірча Іліаде (“Священне і мирське”), вона виступає “символом космічних вод, темряви, ночі і смерті...” [2, с. 136]. Такі уявлення не зника-

ли з цивілізаційними процесами, а модифікувалися, продовжуючи функціонувати як у фольклорі, так і в професійному мистецтві.

До наведених прикладів можна б додати ще одне фольклорне джерело – народну пісню, у якій, видається мені, виявляється особлива співзвучність як із Франковим, так і з Щуратовим значення символу змії, – наведу для прикладу пісню, записану в моєму рідному селі Ільник Турківського району на Львівщині влітку 1982 року від селянки Катерини Кропивницької:

Журо моя, жуρο,
То сь ня зажурила,
То сь ня молодого
З білих ніг звалила.

Або я тій жури
Та не піддаюся,
Піду до коршмойки,
Горівки нап'юся.

Вип'ю я їдную,
Вип'ю я другую,
Молода шинкарко,
Давай ще третюю.

Браття мої, браття,
Горівочка п'ється,
Коло мого серця
Гадиночка в'ється.

Або та гадина
Всю землю злазила,
Коло мого серця
Гніздо собі звила.

Ой звила вна, звила,
Хоче зимувати,
Мені молодому
Треба помирати

(“Марись моя, Марись...”)

Маємо випадок, коли в пісні домінує екзистенційний мотив. Жура-гадина – передусім від того, що “прийдесь помирати”, отже, від замисленості про кінцевість людського існування, вираз онтологічного мотиву у фольклорно-пісенному варіанті. Тут не заторкнутий моральний вимір цього мотиву, хоч його теж знаходимо у піснях та інших фольклорних жанрах. Туга за молодими літами у широковідомій народній пісні

“По садочку походжаю” не тільки від того, що вони минають, це не докір природі чи скарга Богів за невмолимий закон невідворотності часоплину, – туга від того, що вони минають без радості, без повноти життя, від того, що вони минають марно. Дівчина “сіла та й думає, чорні очка протирає” і на запитання козака, свого милого, що прибув до неї, чому неприймає його, відповідає просто і зворушливо:

Не жаль мені вівса, сіна,
Не жаль мені меду, вина,
Ані тої вечероньки,
Ні білої постелоньки.
Але жаль ми сего світа,
Що нам ідуть марне літа.

Як перегукуються ці слова з визнанням пізнього Максима Рильського з його “Туги за молодістю”:

Жаль дружби на весь вік, що гасла за хвилину,
Хвилинних усміхів, що пронесу до згину,
І снігу й снігурів, і злетів, і проваль...
Жаль світу цілого, землі всієї жаль!

Бо хіба ж у словах народної пісні не така сама екзистенційна туга:

Гори мої, гори, мальовані верхи,
Заки вас обійду, то ня зайдуть смерки.

Смерк і смерть – породження тієї ж гадюки, що “коло серця [...] гніздо собі звила”.

Та все ж поезія, мистецтво загалом долають безодню розпачу, а в найвищому пориві – навіть прагнуть того болю і кличуть його супутницю – гадюку. Це стан страждання, що, за С. К’еркегором, тільки й здатний творити справжнє мистецтво, у якому відчужена реальність постає у міфологізованих образах-символах, та один з найсильніших і найдавніший з них – образ змії, тому тільки справжній поет, як І. Франко, не боїться, а кличе її:

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо-муко
Над людським горем, людською журбою!

Рви серце в мні, бліда журо-мороко,
Не дай заснуть в постелі безучастя –
Не покидай мене, гризо-гадюко!

Чому ж не боїться і навіть кличе “гризу-гадюку” поет? Бо тільки такий біль і таке страждання можуть породити мистецтво, здатне подолати “студене жало” диявольської спокуси. І тут хочеться повернутися до цитованих уже рядків Василя Щурата “В моє порожнє серце...”:

Нараз хтось в ніжні руки
Узяв моє чоло:
“Прости дитятко, Боже,
Що путі не знайшло”.

Ах, то був голос нені,
Він небо бив, як дзвін:
“За нього я молилась,
Тож не загине він”.

Чи не нагадує ця ситуація колізію Гетевого Фауста, з уст якого таки пролунало сакраментальне: “Спинись, хвилино, гарна ти”. Але це не стало сподіваною перемогою Мефістофеля (він пороїгнував Фаустове “якби”, тобто умову, при якій міг ти сказати такі слова), а поразкою. Душа Гетевого героя не піддалася спокусам, і він переміг: “Пролог на небі” завершується епілогом у небесній сфері, де “безсмертна частка” Фауста потрапляє під опіку “всесильного духа любові”. Материна молитва за “дитятко”, що “путі не знайшло” у вірші В. Щурата – втілює частку фаустівської сутності, його животворного духу, що формувався у процесі драматичного поступу людства і здобував різні національні форми і модифікації. Тому при порівняльних характеристиках, зокрема таких, як наведені тут твори І. Франка та В. Щурата, важливі не зовнішні збіги й подібності, а глибинні їх прояви, коли подібність образів та ситуацій обертається внутрішньою протилежністю, а несхоже виявляти суголосність на рівні ідей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Крушельницький А.* Поет-містик. Погляд на поетичну творчість Василя Щурата / А. Крушельницький. – Львів, 1931.
2. *Іліаде М.* Мефістофель і андрогін / Мірча Іліаде. – Львів, 2005.
3. *Щурат В.* Літературні портрети. Др. Іван Франко / В. Щурат // Зоря. – 1896. – Ч. 2.

*Стаття надійшла до редколегії 10.09.2011
Прийнята до друку 26.09.2011*

“AND SILENT WORDS WERE HEARD, AS SNAKE’S WHISPERING...”: THE SYMBOL OF SNAKE IN THE POETRY BY IVAN FRANKO AND VASYL’ SHCHURAT

Mykola IL’NYTS’KYI

*The Ivan Franko National University of L’viv,
Department of Literary Theory and Comparative Literature Studies,
1, Universytets’ka Str., L’viv, Ukraine, 79005*

The paper represents comparative characteristics of the poems “The Song and the Labour” by Ivan Franko and “My Empty Heart” by V. Shchurat. The author proves the similarity of the works, different by external features, on the level of deep structures.

Key words: modernism, mysticism, snake, ambivalence of the image.

**“И ПОСЛЫШАЛИСЬ ТИХИЕ СЛОВА, КАК ШИПЕНИЕ
ГАДЮКИ...”: СИМВОЛ ЗМЕИ В ПОЭЗИИ ИВАНА ФРАНКО
И ВАСИЛИЯ ЩУРАТА**

Мыкола ИЛЬНИЦКИЙ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000*

В статье осуществлена сравнительная характеристика поэзий И. Франко “Песня и труд” и В. Щурата “Мое пустое сердце...”. Автор отстаивает родство на уровне глубинных структур произведений, противоположных по внешним признакам.

Ключевые слова: модернизм, мистичность, змея, амбивалентность образа.